

ZATVOREN KRUG MODERNIZACIJE?: OD TOMAŠIĆA DO HUNTINGTONA

Vjeran Katunarić

Filozofski fakultet, Zagreb

UDK 316.42

Prethodno priopćenje

Primljeno: 27. 9. 1993.

Ostavljajući po strani dvojbeni antropogeografska teorijska polazišta i razmatranje razlika između brdsko-autoritarnog i nizinsko-mirotvornog modela, autor članka usredotočuje se na Tomašićevu analizu karaktera vladajućih elita balkanskih društava i njegovo razumijevanje odnosa unutrašnjih i vanjskih činitelja u održavanju tih elita. Zahvaljujući upravo ovom drugom Tomašićeva shvaćanja mogu parirati i suvremenim teorijama i istraživanjima determinanti političke modernizacije. Prema Tomašiću, naime, balkanski režim sile opstaje zahvaljujući uplitanju velikih sila u lokalne sukobe, pa je on 1946. jedinu nadu polagao u temeljni obrat vanjskog činitelja – u mogućnost svjetskog procesa razoružanja i privrednog razvoja. To se rimuje s činjenicom da je poslije 1945. demokracija uspostavljena ili obnovljena samo uza snažan vanjski pritisak (primjerice, američki u Njemačkoj i Japanu), pa je središnjim problemom teorija i politika razvoja postalo kako izvana potaknuti promjenu. Iz toga slijedi dalekosežan zaključak da je demokracija prije rezultat difuzije nego unutrašnjeg razvoja. Evidentna slabašnost aktualnog američkog i uopće zapadnog interesa za nezapadne zemlje, s jedne, te strogošću nužnih unutrašnjih uvjeta za razvoj demokracije, kako ih je definirao Huntington, s druge strane, čini se, vode definitivnom zatvaranju kruga modernizacije u granicama Zapada i prepuštanju nezapadnih zemalja njihovom vlastitom usudu.

Portretirajući vojnopolitički karakter vladajuće elite balkanskih društava te objašnjavajući unutrašnje i vanjske odrednice koje pogoduju njihovu održavanju, Tomašić je otvorio jedno od najvažnijih pitanja teorije razvoja: može li se udaljenost od seljačkih društava do modernih zapadnih društava prevaliti bez nasilja i ratova?

On tvrdi da se najmoćnija skupina unutar gornjeg sloja društva regrutira iz patrijahalnih, "hajdučko-uskočkih sredina", sredina u kojima je "sila i dalje ostala

vodeća društvena vrijednost", odakle težnja za vojnim i policijskim zanimanjima, kao i sklonost pljački i brzoy zaradi (Tomašić, 1936, 55). Vojnici, trgovci i profesionalni političari iz takvih sredina tvore državu s ekspanzionističkim težnjama, a glavne su im vrijednosti militarizam i nacionalni imperijalizam. Uloga intelektualaca sastoji se u formuliranju teorija i ideologija koje će opravdati takve težnje, pri čemu nema mjesta za objektivnu znanost i kritičku misao (Tomašić, 1936, 57). Tomašić je na taj način okarakterizirao srbijanski režim u prvoj Jugoslaviji i režime u ostalim državama na Balkanu u to doba, zatim četnički i ustaški režim u vrijeme drugog svjetskog rata te režim druge, "partizanske Jugoslavije", budući da se svi, za razliku od masovnih seljačkih stranaka, oslanjaju na vojno-policijski aparat kao ključnu ustanovu (Tomašić, 1942; 1946a).

Današnjem sociologu zasmetat će Tomašićeva antropogeografska teorijska polazišta kao i udio populističkog uvjerenja u poimanju dviju okosnica seljačkog društva, brdsko-autoritarni i nizinsko-mirotvorne, parazitske i radne. Diktatorski i demokratski režimi proizašli su podjednako i iz uspješnih i neuspješnih seljačkih revolucija (Moore, 1966), budući da seljaci u oba slučaja prepuštaju vlast pripadnicima drugih slojeva, saveznicima ili tlačiteljima (Mendras, 1986). Slično je i s preživljavanjem obrasca plemenskog ratnika i nasilničkog ponašanja: još od stare Grčke on ide ruku pod ruku sa stvaranjem i demokratskih i autoritarnih režima (Hall, 1986). Bitna razlika je, naravno, u tome što se autoritarni režimi najčešće služe nasiljem u pribavljanju podrške društvene većine te se pritom, možemo dodati, rado oslanjaju na skupine iz subkultura nasilja, od tradicionalno-patrijarhalnih do modernijih kriminalnih.

Najzad, industrijalizacija i urbanizacija, i to dugoročno, reduciraju veličinu i politički potencijal seljaštva svodeći ga u krajnjoj, neoliberalnoj perspektivi na relativno malu skupinu farmera čiji daljnji opstanak ovisi o dostupnosti dovoljnog broja kredita i fer cijenama (Chiro, 1989).

Međutim, i bez takvog teorijskog i ideološkog sloja Tomašićeva zapažanja o tvrdokornosti i cikličnosti balkanskog režima sile ostaju nepobitnima. I pitanje je pružaju li suvremene teorije i istraživanja o determinantama političke modernizacije mogućnost da se bolje objasni taj fenomen. Njegovu složenost sam je Tomašić doveo u vezu s vanjskim činiteljima razvoja argumentacijom koju je danas teško pobijati. U povijesnom smislu, balkanski je režim nastajao pretvaranjem jezgara otpora vanjskim osvajačima u nositelje unutrašnjeg nasilja i diktature. Režim, međutim, odolijeva i zahvaljujući uplitanju velikih sila u lokalne sukobe, koje se opredjeljuju i naoružavaju strane u sukobu. Stoga neposredno po završetku drugog svjetskog rata Tomašić jedino polaže nade u temeljni obrat – mogućnost svjetskog procesa razoružavanja i privrednog razvoja (Tomašić, 1946b).

Po svemu sudeći, ta je hipoteza jedino opravdana, iako je programatska a ne empirijska budući da preskače neposredni kontekst, pa i redosljed poteza. S jedne strane, doista je nemoguće zamisliti demilitarizaciju Balkana drugačije nego što pretpostavlja Tomašić: promjenom unutrašnjih preferencija u smjeru razvoja i smjenom političkih elita koje se oslanjaju na vojnopolijski aparat

elitama koje zastupaju interese seljaštva, radništva i srednjih slojeva, u duhu ravnoteže između liberalnih i kooperativnih načela, koju je postulirao i Tomašić (po uzoru na Švedsku, Švicarsku ili Nizozemsku). S druge strane, ukoliko su unutrašnje snage promjene preslabe, a to najčešće jesu, kako ih izvana potaknuti? To je postalo središnjim problemom teorija i politika razvoja u slijedećim desetljećima, ali ono prijeti zatvaranjem kruga modernizacije. Zašto? Prije svega zato što je izravno uplitanje vodeće zemlje Zapada, SAD, s vremenom otpalo i zamijenjeno – najprije sustavom međunarodnog financijskog zaduživanja, a potom jednim evolucionizmom neizvjesno dugog trajanja i kulturnim relativizmom koji modernizaciju vraća u granice Zapada. Takav Slijed ponovno otvara široke mogućnosti ustrajavanja političke diktature, militarizma i ratovanja u tradicionalno nedostupnim brdsko-planinskim područjima nezapadnih zemalja. Razmotrimo te okolnosti.

Sama činjenica da su elementi zapadne demokracije u Grčkoj bili uneseni zahvaljujući iskrcavanju savezničkih trupa i podjeli sfera utjecaja sa Sovjetskim Savezom na Balkanu nakon završetka drugog svjetskog rata, nije naravno bila dovoljna, ali je bila neophodna za daljnji demokratski razvoj u toj zemlji. Unatoč kasnijem vojnom udaru u Grčkoj, Zapad, a posebno SAD bile su vitalno zainteresirane da se uspostavi takav režim koji će biti kompatibilan zapadnoj politici i privredi. Turska je pak bila i jest teži slučaj što se tiče političke i privredne transformacije, ali je ipak presudan dugoročni strateški interes Zapada. Nakon dugog vremena Turska se najviše zbog takvog imperativa, mnogo manje zbog unutrašnje političke i ekonomske strukture, nalazi na pragu EZ-a. Općenito, čini se da se niti u drugim zemljama s nedostatnom demokratskom tradicijom ne može bez izravnog američkog uplitanja i nadzora presjeći čvrsta veza između autoritativno-militarističke elite i značajnih dijelova društva. Površniji američki interesi pogoduju obnavljanju ili jačanju antidemokratskih snaga u takvim zemljama, a sama američka politika, kao i cjelokupno gledanje na razvojne probleme nezapadnih zemalja, okreće se u smjeru problematičnog *laissez-fairea*. Na jednu stranu te činjenice upozorio je Huntington (1984): nakon drugog svjetskog rata demokracija je bila uspostavljena ili obnovljena samo uz pritisak američke vojne uprave, kao u Njemačkoj i Japanu. Tamo gdje su došle sovjetske trupe uspostavljen je komunizam. Isto zapažanje imao je i Tomašić (1946b). Iz toga, kao i u analogiji s britanskim utjecajem u prošlom stoljeću, Huntington pak izvlači dalekosežan zaključak: demokracija je prije rezultat difuzije nego unutrašnjeg razvoja. Premda on američke interese tumači jednostrano, korelacija o kojoj govori nesumnjivo postoji: antidemokratski procesi sedamdesetih godina u Istočnoj Aziji i Latinskoj Americi poklapaju se s opadanjem američkih interesa za ta područja. U kakvoj su vezi taj vanjski uvjet s unutrašnjim uvjetima za uspostavljanje demokracije? Po Huntingtonu – a po svemu sudeći pogledi tog harvardskog profesora poklapaju se sa strateškim načelima američke vanjske politike – postoje još četiri krupna unutrašnja uvjeta.

Prvo, demokracija je postupni evolucijski proces koji podrazumijeva minimalnu upotrebu nasilja. Uvođenje promjena nasilnim putem vodi uspostavi još represivnijih režima. Drugo, ekonomski rast i razvoj ne izmiče nužno tlo ispod

nogu autoritarnom režimu. U jednoj fazi o odlukama političke elite najviše ovisi uvođenje elemenata demokracije. Treće, moraju postojati relativno autonomne skupine, tj. buržoazija nezavisna od tutorstva države, ali i transnacionalnih korporacija. I četvrti uvjet, za Huntingtona i najvažniji (Huntington, 1993), jest kulturni kontekst s obzirom na udio religije u političkoj kulturi. Protestantizam je visoko pozitivno koreliran s demokracijom, katolištvo ima skromniji i zakašnjeni udio u razvoju demokracije, dok su istočnjačke religije tradicionalno pogodne za autoritarnu vlast.

Kada se sagledaju ti uvjeti u perspektivi sadašnjeg stanja na Balkanu, odnosno bivšem jugoslavenskom prostoru, ali i u većini nezapadnih zemalja, nameće se zaključak o zatvorenom krugu modernizacije i njegovim zastrašujućim posljedicama. Što se tiče samog postjugoslavenskog prostora, njegova se glavnina politički strukturira pod izravnim ili neizravnim utjecajem srpskog režima, njegova militarizma i ratno-osvajačke politike. Na slabo razvijenim osnovama demokratske političke kulture naroda i država u sukobu sa Srbijom, srpski model djeluje upravo "difuzionistički". I stvara procese koji se odvijaju obratno od uvjeta opisanih Huntingtonovim, odnosno američkim modelom modernizacije. Prvo, režim, ovisno o trenutačnim preferencijama, neke promjene uvodi a neke blokira – u oba slučaja nasilnim putem. Drugo, privreda se nalazi isključivo pod državnim tutorstvom ili se "privatizira" u sprezi s (polu) kriminalnim poduzetnicima. Treće, o privrednom rastu u ratnim uvjetima nema ni govora. Četvrto, vjerski ekstremizam i antimodernizam izravno je uključen u javni i politički život.

I najzad, čemu ponavljati, američki i uopće zapadni interes ne samo da je slab nego i njegova efektivna djelovanja nalikuju na lošu povijest odnosa velikih sila prema Balkanu o kojoj je pisao Tomašić. Zbog toga je njegova središnja ideja o demilitarizaciji, premda iznesena u ozračju optimizma netom završenog drugog svjetskog rata, kao i radićevskog mirotvorstva, još uvijek ne samo neprevladana drugačijim pristupima teorije i politike modernizacije nego uistinu nezamjenjiva. Međutim, to otvara mnoga druga pitanja, od kojih većina ne spada u balkanski kontekst. Između ostalog i Tomašićeva sumnja da će jaki vojni mehanizmi u svijetu prije poticati nego smirivati balkanske sukobe. On je također implicitno naznačio razlog, pripisujući ga tradicionalnoj težnji imperijalizma i kolonijalizma da onemoguću samostalan razvoj manje razvijenih društava. Pritom nije imao na umu Lenjinovu ni uopće marksističku doktrinu svjetskog poretka, nego čisto mirotvornu, onako kako je bila formulirana u utopijskom populizmu u Hrvatskoj dvadesetih godina. Međutim, nijedna teorija ni politika modernizacije u međuvremenu nije objasnila odnosno stvorila uvjete za miran razvoj. Doista, kamo idu privredni razvoj i politička demokratizacija uz istovremeno postojanje tako velikog vojnoindustrijskog kompleksa? Najvjerojatnije – zaštititi zatvorenog kruga modernizacije.

LITERATURA

- Chirot, D. (1989): "Ideology, Reality, and Competing Models of Development in Eastern Europe Between the Two World Wars". *Eastern European Politics and Societies*. Vol. 3, str. 378-411.
- Hall, J.A. Hall (Ed.), "Introduction", u J.A. Hall (Sd.), *States in History*. Cambridge: Basil Blackwell.
- Huntington, S.P. (1984): "Will More Countries Become Democratic?". *Political Science Quarterly*. Vol. 99, str. 193-218." (1993); "The Clash of Civilizations?" *Foreign Affairs*. Summer, str. 19-49.
- Mendras, H. (1986): *Sumrak seljaštva*. Zagreb. Globus.
- Moore, B. (1966): *Social Origins of Dictatorship and Democracy*. Boston: Beacon Press.
- Tomašić, D. (1936): "Plemenska kultura i njeni današnji ostaci". *Mjesečnik*. Br. 1, str. 1-9, br. 2, str. 49-58.
- *** (1942); "Croatia in European Politics". *Journal of Central European Affairs*. April, str. 63-85.
- *** (1946a); "Nationality Problems and Partisan Yugoslavia". *Journal of Central European Affairs*. Vol. 6, str. 111-125.
- *** (1946b); "The Structure of Balkan Society". *The American Journal of Sociology*. Vol. 52, str. 132-140.

A CLOSED CIRCLE OF MODERNIZATION?: FROM TOMAŠIĆ TO HUNTINGTON

Vjeran Katunarić

Faculty of Philosophy, Zagreb

Setting aside the questionable anthropogeographic theoretical outlets and consideration of differences between the highlands-authoritarian and lowlands-peacemaking models, the author of the article concentrates on Tomašić's character analysis of the ruling elites of Balkan societies and his understanding of the relations of internal and external factors in preserving these elites. Due to the latter, Tomašić's views can live up to contemporary theories and research of determinants of political modernization. According to Tomašić, the Balkan regime of force has managed to survive due to involvement of super-powers in local conflicts. Thus, in 1946 the regime placed its only hope in a complete turnabout of the external factor – in the possibility of a global process of disarmament and economic development. This rhymes with the fact that after 1945, democracy was established or renewed only by exerting strong external pressure (e.g. American pressure in Germany and Japan). Therefore, the central problem of theories and policies of development was how to induce change from without. What emerged is the farreaching conclusion that democracy is more a result of difusion than internal development. The evident feebleness of the current American and western interest for non-western countries, on the one hand, and the strictness of necessary internal conditions for the development of democracy, as defined by Huntington, on the other hand, it seems, lead to a definite closing of the circle of modernization within western borders thus leaving non-western countries to their own fate.

GESCHLOSSENER KREIS DER MODERNISIERUNG?: VON TOMAŠIĆ BIS HUNTINGTON

Vjeran Katunarić

Philosophische Fakultät, Zagreb

Der Autor dieses Artikels konzentriert sich auf die Analyse der Charaktere der herrschenden Eliten in den balkanischen Gesellschaften von Tomašić und seine Auffassung vom Verhältnis zwischen den innerlichen und äußerlichen Tätern in der Auferhaltung dieser Eliten, wobei er die zweifelhaften anthropogeographischen theoretischen Ausgangspunkte und die Erwägung der Unterschiede zwischen dem Gebirgsmodell, das autoritär ist, und dem Flachland-Friedensstiftungsmodell nicht in Betracht zieht. Gerade diesem zweiten Modell zu danken, können die Auffassungen von Tomašić auch den zeitgenössischen Theorien und Forschungen nach den Determinanten der politischen Modernisierung parieren. Nach Tomašić habe das balkanische Regime der Gewalt dem Einmischen der großen Mächte bei den lokalen Konflikten zu verdanken, so daß er 1946 die einzige Hoffnung auf die wesentliche Wendung des äußerlichen Täters hatte – auf die Möglichkeit des Weltprozesses der Abrüstung und der Wirtschaftsentwicklung. Das reimt sich mit der Tatsache, daß seit 1945 die Demokratie nur unter einem starken äußerlichen Druck (z. B. dem amerikanischen in Deutschland und Japan) hergestellt oder wiederhergestellt wurde, so daß zum Mittelproblem der Entwicklungstheorien und -politiken die Frage wurde, wie die Veränderung von außen zu veranlassen. Daraus folgt, daß die Demokratie mehr ein Ergebnis der Diffusion als der innerlichen Entwicklung ist. Das offensichtlich schwache aktuelle amerikanische und überhaupt westliche Interesse für nicht westliche Länder einerseits und die Entwicklung der Demokratie andererseits, wie sie Huntington definiert hat, scheinen zum endgültigen Schliessen des Modernisierungskreises innerhalb der Grenzen des Westens und zum Überlassen der nicht westlichen Länder ihrem eigenen Schicksal zu führen.